

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 1 kor. 50 fill.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1904.

Török szókönyvek a XI—XV. századból.

Kapcsolatban azon adatokkal, melyeket THURY JÓZSEF kitünő akadémiai székfoglalójában¹⁾ az egyiptomi mamlúk-szultánok hatása alatt keletkezett török nyelvelmélekekről felhozott, a NyK. egyik-másik olvasója talán szívesen veszi, ha a THURY adatait kiegészítő bibliographiai összeállítást adok itten közre az említett korszak török nyelvészeti termékeiről.

A következő török szókönyvekről ugyan nem mutathatjuk ki, hogy kézírataik valamely hozzáférhető keleti vagy nyugati könyvtárban még mai nap is megvannak. Talán lappanganak valahol, ismeretlen helyen. E könyvek szerkesztése azonban magában véve is oly nevezetes művelődéstörténeti tény, hogy akár csak e szempontból is érdemes róluk bibliographiai irányban tudomást adni.

Előrebocsátom, hogy a HOUTSMÁTÓL 1894-ben kiadott *Türkisch-arabisches Glossar*-ról e folyóiratban annak idején behatóan szólnunk.²⁾ Csak az imént látott napvilágot e szókönyv harmadik része is, t. i. az arab-mongol szógyűjtemény MELIORANSKY feldolgozása kíséretében.³⁾ A szöveg kiadásához annak orosz fordítása, magyarázása, grammatikai tanulságainak kimutatása és egy mód-szeres hasonlító glossarium vannak kapcsolva.

Azonban nem ez a legrégebb keletű arab-török szókönyv. Már MUKTADI abbászida khalifa idejéből (1074—1094) említenek egy *Divân lughat al-turk* című munkát.⁴⁾ Ez volna a legrégebb

¹⁾ *Török nyelvelmélek a XIV. század végéig* (Budapest, 1903.), 51. l.

²⁾ XXIV. (1894.) 364—367. l.

³⁾ A sz.-pétevári cs. Archæologiai Társaság *Zapiski*-je, szerkeszti ROSEN báró, XV. köt. (1904.) 75—172. l.

⁴⁾ *Hadszi Khalifa* ed. Flügel III. köt. 305. l. 5645. szám.

adat a török nyelv ismertetéséről nem török anyanyelvű emberek körében. Történelmi magyarázatát e könyv szerkesztésének a XI. században abban a befolyásban találjuk, melyet ez idő körül a khalifátus egész területén a török szeldsúkok gyakoroltak. Éppen úgy mint két évszázaddal ezután a mamlúkok uralkodása Egyiptomban és Szíriában tette a török nyelv ismeretét kívánatossá, a szeldsúk szultánok szereplése ugyanazon eredménynyel járt a török nyelvismeret terjedésére a khalifátus keletibb részeiben. A *Diván* mindenesetre a törökségnek azt a dialektusát tárgyalta, melyet a mamlúk (kipszaki) törökség feldolgozója türkméninek nevez.¹⁾

Houtsma névtelenje után idősorban a Thúrytól is említett Abú Hájján török nyelvkönyve következnek.²⁾ Ez a szerző a törökön kívül mindenféle egyéb idegen nyelv iránt is érdeklődött, a mi arab tudósnál abban az időben (XIV. század eleje) ritkaság számba ment. Írt egy könyvet az aethióp nyelvről, melyet, úgy látszik, a habas (abessyniai) néven kívül jakhmúr-nak is nevez; az ember nem tudja miért. Perzsa szókönyvet is szerkesztett.

A török nyelv iránt tanúsított érdeklődésben némely idősebb kortársával osztozott. Ő maga a török nyelv ismertetésében elődjéül említi tanítóját, MAHMÚD B. MUSZTAFÁ AL-DAURAKÍ aleppói tudóst (meghalt 1313-ban), kitől egy *kavá'id lizzán al-turk* (A török nyelv törvényei) című tankölteményt említi.³⁾

Ugyanebben az időben, ugyancsak Szíriában, egy baalbekki kereskedő, kit életrajzírója egyúttal tudós theologusnak és kánoni jogtudósnak is magasztal, MOHAMMED B. 'ABD AL-VELÍ AL-BA'LÍ (szül. 1246, megh. 1302) könyvet írt e czímen: *al-'umdat al-kavá'ija fi-l-lughat al-turkijja* (az erős támasz a török nyelvre nézve).⁴⁾ Alkalmazint üzleti utazásai vitték török földre, a hol a nyelvet magáévá tette és, tudós lévén, szabályokba foglalta.

¹⁾ *NyK.* e. h. 366. l.; Thúry e. h. 52. l.

²⁾ Lásd cikkemet *Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellschaft* XXVI. köt. (1872.) 772—774. l. és v. ö. M. HARTMANN, *Das arabische Strophen-gedicht*, I. (Weimar 1897.) 11. l. 5. jegyzetét.

³⁾ IBN HADSAR AL-'ASZKALÁNÍ munkája a hidsra VIII. századának jeleseiről (a bécsi cs. könyvtár kézírata, Mixt. 245. sz.), III. köt. fol. 386a.

⁴⁾ AHMED IBN REDSEB, a hanbalita tudósok életrajzai (a lipesei egyetemi könyvtár kézírata, DF. 375. szám) fol. 176a.

Ezek az ABÚ HAJJÁN elődei a török nyelv művelése terén. Utána még a XV. századból is említés van téve egy török nyelvkönyvről, melyet szerzője az akkori egyiptomi szultánnak ajánlott. E könyvről 1852-ben HAMMER-PURGSTALL szólt AL-SZAKHÁVÍ tudósítása alapján;¹⁾ szerzője MUHAMMED B. ABÎ BAKR HASZAN GHIJÁTH AL-DÎN (szül. 1416, megh. 1491). A fent felsorolt adatok azonban mindenesetre azt mutatják, hogy HAMMER tévesen mondja róla, hogy «der älteste Verfasser einer türkischen Grammatik».

Nagyon érthető, hogy e korszakban a gyakorlati életre fontos arab munkákat le is fordítottak törökre. Említés van téve arról, hogy a kegyetlen mamlúk fejedelem, EMÍR TATÁR (1420—1423)²⁾ rövid uralkodása kezdetén e korszak híres tudósával, BADRADDIN MAHMUD AL-'AJNÍ-val (szül. 1360, megh. 1451), ki 1399 óta a mamlúk birodalom több helyén előkelő tanári és birói hivatalokat töltött be, török nyelvre fordíttatta az iszlámnak egy nagy tekintélyű törvénykódexét, a KUDŪRI munkáját.³⁾ Erre természetesen gyakorlati szempontból nagy szükség lehetett.

De nemsokára ez idő után (1521-ben) II. Szelim szultán alatt az oszmán törökök hódítják meg Egyiptomot. Ettől fogva a török befolyásnak új korszaka nyílik meg a Nilus völgyében.

GOLDZIHNER IGNÁ CZ.

¹⁾ *Zeitschrift des deutschen morgenl. Ges.* VI. köt. (1852.) 411. l.

²⁾ MUIR, *The Mamluke or Slave dynasty of Egypt* (London, 1896.), 137—139. l.

³⁾ 'AJNÍ életrajzában, 'ALI MUBÁRAK, *al-Khitat al-dsádida* VI. köt. 10. l.